

**СТАТУТИ ВЕЛИКОГО КНЯЗІВСТВА ЛИТОВСЬКОГО
ЯК ДЖЕРЕЛА ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ
КОПНИХ СУДІВ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ (1529–1842 РР.)**

Досвід правового розвитку Великого князівства Литовського дозволяє сучасній історико-правовій науці визначати характерні риси українського правотворення. Українці зробили помітний внесок у правовий розвиток Великого князівства Литовського, тому його іноді називають «Литовсько-Руською державою». Одним із проявів впливу українського звичаєвого права на становлення законодавства Великого князівства Литовського була діяльність копних судів, яка у свою чергу вносила позитивні корективи у розвиток судової системи цієї держави та її процесуального права.

У XVI ст. вища державна влада Великого князівства Литовського тричі провела кодифікацію права, результатом якої, як відомо, стали три Статути Великого князівства Литовського (далі — Статути ВКЛ), прийняті в 1529 р. («Старий»), 1566 р. («Волинський»), 1588 р. («Новий»). Кожен з них визначав місце і роль у державному механізмі Литовсько-Руської держави сільських громадських (копних) судів, а також санкціонував окремі норми українського звичаєвого права щодо порядку здійснення копного судочинства. У текстах Статутів ВКЛ поряд із терміном «копний суд» часто вживався термін «копа» (громада), під яким розумівся її суд, тобто копний суд. Також інколи термін «копа» вживався не у розумінні громади чи її суду, а як грошова одиниця підчас здійснення товарно-грошових відносин.

Копні суди сформувалися у XIV ст. на основі колишніх вервних судів Київської Русі та Галицько-Волинської держави і у своїй діяльності керувалися нормами українського звичаєвого права. Діяльність копних судів — це один з прикладів усіх трьох способів перетворення звичаєвих норм у правовий звичай: незаперечення державою, фактичний розгляд справ у суді на підставі цих норм, фіксування звичаю в законі [1, 74].

У своїх рішеннях копні суди, як правило, посилались на звичаєве право. Проте у деяких рішеннях копних судів містяться посилання на Статути ВКЛ. Так, у справі про зачарування збіжжя Павлюка Опанасовича копний суд вирішив застосувати допит з тортурами («муки») щодо підсудної Уршули Тишківни, зазначивши у своєму рішенні: «...якщо б не призналась, тоді сторону скаржучу згідно зі Статутовим правом, нав'язкою казуємо» [2, 504].

Перша пряма законодавча звітка про копний суд датується 29 вересня 1529 р. та міститься у привілеї короля польського і великого князя литовського Сигізмунда I про термін, з якого мав бути введений у дію Статут ВКЛ 1529 р. У цьому нормативно-правовому акті зазначалося: «Деякі панове чекали його милості Господаря, що ті речі, які раніше почались, про землі, про копи та інші речі, щоб за тим старим правом відбувались... Господар вирішив сказати,

що як і раніше... від св. Михайла дня, всі речі їм про землі та копи, так і про інші речі, нічого не виключаючи суджені були» [2, 64].

Ініціатива прийняття Статуту ВКЛ належала шляхті, представники якої на сеймі 1514 р. подали великому князеві литовському прохання «дарувати» писані закони, в яких знайшли б відображення їхні права і привілеї. Перший Литовський статут був прийнятий на сеймі 29 вересня 1529 р., складався з 13 розділів і 264 статей (артикулів) [3, 388]. Статут ВКЛ 1529 р. санкціонував окремі норми українського звичаєво-правового інституту копного суду та судочинства.

Тогочасний законодавець не вважав доцільним заносити в Статут ВКЛ 1529 р. всю систему руського звичаєвого права, оскільки воно було більш відомим українському народу, ніж писані закони. Даний нормативно-правовий акт встановив, що всі судові справи треба було вирішувати згідно з давніми правовими звичаями, крім випадків, коли відповідні норми містив писаний закон [4, 29].

У статті (артикулі) 1 розд. VI Статуту ВКЛ 1529 р. передбачалось, що при обвинуваченні члена пани-ради, воєводи чи старости він повинен був з'явитись на найближче засідання сейму чи в суд «на року земском». Відкладення судового розгляду такої справи допускалось тільки, якщо обвинувачений був хворим, зайнятим на службі великому князю чи брав участь у засіданні копного суду. Ця правова норма дає змогу стверджувати, що навіть радні пани Великого князівства Литовського періодично були учасниками засідань копних судів, що доводить незалежність копного судочинства від феодално-станового поділу суспільства [5, 13].

Стаття 6 розд. VIII цього кодифікованого акта заборонила сторонам земельного спору, який розглядався у копному суді, викликати у свідки людей, які були їм адміністративно чи феодално підпорядковані [6, 187]. Статут ВКЛ засвідчив, що копні суди на українських землях діяли, визнавались державою, до їх юрисдикції належали всі стани населення, а держава спеціально копним судочинством не займалась [7, 195].

У середині XVI ст. у Великому князівстві Литовському відбулись значні соціально-політичні зміни. Зміцнилось правове становище шляхти, значну частину якої не задовольняв Статут ВКЛ 1529 р. З цієї причини у 1566 р. був затверджений Другий Литовський статут, який ще більшою мірою зміцнював правове становище шляхти, яка боролась за зрівняння в правах з магнатами [3, 388]. Статут ВКЛ 1566 р. не тільки підтвердив, зафіксовані в Статуті ВКЛ 1529 р. правові норми про копні суди, але й додав ще декілька звичаєвих норм, які регулювали копне судочинство: слідство та суд у справах, коли віднайдено труп приїжджої чи не приналежної до жодної громади людини, без родичів, за яку нікому отримати головщину (ст. 31 розд. XI); слідство та суд у справах про отруєння худоби (ст. 2 розд. XIII); про переслідування та викриття злочинця за його слідами (ст.6 розд. XIV) [4, 29].

Коллективні допити місцевого населення в копному судочинстві були настільки ефективними, що згодом держава почала переймати цей позитивний

досвід. Стаття 31 розд. XI Статуту ВКЛ 1566 р. встановила вимогу перед органами державної влади збирати копу з місцевих жителів для проведення колективних допитів у тих випадках, коли було знайдено труп мандрівної чи безплемінної людини. Колективні допити державою проводились один-два рази, а якщо не давали бажаних результатів, державні службовці скликали присяжну копу. На ній місцеві жителі присягались, що вони не є вбивцями цієї людини та про вбивцю нічого не знають. Хто відмовлявся від присяги чи ухилявся від прибуття на присяжну копу, автоматично визнавався винним у вбивстві [8, 383–384]. Такі особи були зобов'язані сплатити головщину людям, які довели, що є найближчими родичами вбитого. Якщо родичів невідомого вбитого не було виявлено протягом трьох років, тоді одну половину цих грошей отримувала місцева лікарня, а іншу собі залишала держава [9, 147–148].

22 липня 1596 р. в м. Дубно (тепер розташоване в Рівненській області) був знайдений труп невідомої людини. Для розслідування цієї справи був скликаний копний суд, який складався з дубнівських міщан і селян навколишніх сіл. Розслідування не дало бажаних результатів, тому дубнівський урядник Петро Билчинський скликав присяжну копу, на якій її учасники прийняли присягу, що вбивства не чинили і винного не знають [10, 56–58]. Як бачимо, у наведеному випадку копний суд дотримався вимог ст. 31 розд. XI Статуту ВКЛ 1566 р.

У ст. 2 розд. XIII Статуту ВКЛ 1566 р. встановлювалась юридична відповідальність за випас своєї худоби на чужій земельній ділянці, а також особливості провадження у таких справах. Відповідно до цієї статті справу про випас худоби на чужій земельній ділянці («іспаш», «потрава») повинен був розглядати копний суд. Власник цієї землі повинен був скликати копний суд і разом з учасниками копи затримати тварин, які завдавали йому шкоду. Як зазначалось у ст. 2 розд. XIII Статуту ВКЛ 1566 р., «...яку копа про потраву шкоду присудить, той пан, чия худоба захоплена, сає платити» [8, 391].

Коли власник затриманої худоби не брав участі в засіданні копного суду, хоча його про це повідомляли, або не сплачував шраф, копний суд вираховував вартість заподіяної шкоди та покривав її позивачеві шляхом передання йому у власність відповідної кількості тварин, які були під арештом, а інших — повертав відповідачу. Відповідач мав право оскаржити рішення копного суду: «І хто би про потраву, присуджену [копою], не бажаючи платити згідно з правом, до суду [земського] позвав; тоді після суду, якщо буде визнана його вина, має подвійно заплатити» [8, 391–392].

Правозастосовча практика копних судів зумовила формування значного авторитету для слідчої дії гоніння сліду. Ця слідча дія українського звичаєвого права отримала у 1566 р. державне визнання у Великому князівстві Литовському, яке санкціонувало її ст. 6 розд. XIV Статуту ВКЛ 1566 р. Не варто стверджувати, що гоніння сліду було записаним у його первинному вигляді. Держава внесла певні корективи щодо процесуального аспекту його здійснення. Згідно з нормами Другого і Третього Литовських статутів на етапі, коли стягувалась компенсація шкоди з жителів копного округу, до обчислення копним судом суми цієї компенсації повинен був бути залученим возний. Він

складав акт про заподіяну шкоду та її можливу компенсацію, заносив його до актових книг. Водночас возний передавав до гродського суду половину пересуду (судового збору), який отримав копний суд. Це було своєрідною гарантією виконання рішення копного суду, що впливає зі змісту самої ст. 6 розд. XIV Статуту ВКЛ 1566 р.: «...як термін вийде, тоді уряд тому пану листом свої нагадати має, щоб згідно з правом того суду копного заплатив, а якщо не буде хотіти, тоді та шкода урядом присуджена має бути» [11, 204–205].

24 серпня 1586 р. Житомирський гродський суд скасував рішення копного суду в справі про крадіжку грошей. Апеляційна інстанція мотивувала своє рішення тим, що копа під час розслідування даного злочину не дотрималась вимог ст. 6 розд. XIV Статуту ВКЛ 1566 р., тобто неправильно здійснила процедуру гоніння сліду [12, 155]. Отже, дотримання законодавчих вимог в українському звичаєвому судочинстві було однією з умов чинності копних декретів (рішень копних судів).

Український історик права Р. Лащенко писав: «Коли засади копного права, незважаючи на всі зусилля шляхти знищити копний суд, увійшли частиною в Литовський статут, то це лише доводить думку про могутність, про силу дійсного живого права. Як той весняний струмочок, воно перескочило через усі перепони, через цілу низку штучно утворених загат і влило в сухі артикули права писаного живі й свіжі ідеї» [13, 41]. З даною позицією можна погодитись, оскільки влада Великого князівства Литовського прихильно ставилась до копного суду, тому що цей правовий інститут був демократично організованим та оптимально забезпечував правопорядок і законність у тогочасному суспільстві.

Після Люблінської унії виникла необхідність зближення польської та литовської правових систем. У 1569 р. сейм прийняв рішення про перегляд Статуту ВКЛ 1566 р. Результатом цього перегляду став новий Статут ВКЛ, який був затверджений 28 січня 1588 р. спеціальним актом короля Речі Посполитої Сигізмунда III [3, 388]. Чинність Статуту ВКЛ 1588 р. не поширювалась на Київщину, Волинь і Брацлавщину, адже ці території у 1569 р. ввійшли до складу Польської Корони. На цих українських землях зберігав юридичну силу Статут ВКЛ 1566 р. [14, 67].

Статут ВКЛ 1588 р. містив у своєму складі правові норми про копні суди, передбачені двома попередніми статутами. Регламентуючи порядок переслідування злочинців, цим нормативно-правовим актом була встановлена вимога збирати копу там, де її не було. Підкоморії, які займались розмежуванням земель, повинні були призначити та встановити коповища (місця зібрань і засідань копних судів) у тих місцях, де раніше копних судів не було (передусім, це стосувалось литовських земель) [4, 29].

З метою виконання цієї правової норми трокський підкоморій Богдан Огинський в 1590 р. призначив коповища в селах і селищах Кривани, Попоротське, Вев'я, Красне Село, Старі Торки, Сорок Татар, Рудники, Полукня, Лепуни, Волькинки, Гануське, Сомилишки, Бірулишки і Новосади [15, 82–89]. Правові звичаї, що зміцнювались протягом століть, підтверджували авторитет копного суду як ефективного судового органу навіть у другій половині XVI ст., коли держав-

на судову систему вже оформилась в українських повітах і воєводствах. Цей авторитет ґрунтувався в тому числі на силі закону, який захищав інтереси копних судів. Так, у ст. 9 розд. XIV Третього Литовського статуту 1588 р. зазначалось: «А естли бы уквивжонный злодейством хотел шкоды своее доходити копою, тогды вси в той околицы... мають казати подданым своим на копу сходитися» [16, 113].

Український історик Д. Дорошенко писав: «Статут мав значення не тільки права шляхетського, права пануючої привілейованої верстви, але й права «посполитого», всенародного, і як такий, служив нормою й для чисто народного, так званого копного суду» [17, 129–130]. Розвиваючи цю думку видатного українського історика, варто зауважити, що продовження законодавчої підтримки копних судів у Статуті ВКЛ 1588 р. в умовах Речі Посполитої, яка формувала свою правову політику на основі інтересів магнатів і шляхти, було фактом, який підтверджує авторитетність українського звичаєвого права.

Серед найбільш важливих проявів впливу Статутів ВКЛ на діяльність копних судів на українських землях необхідно виділити той факт, що за допомогою цих нормативно-правових актів у значній мірі було окреслено компетенцію копного суду. Так, Статути ВКЛ уповноважили копні суди щодо вирішення справ про лісові та польові шкоди, присвоєння чужої борти, земельних спорів, здійснення розслідування та судочинства у справах про розкрадання [18, 21]. Безперечно, у цих нормативно-правових актах не було подано вичерпного переліку категорій справ, які були підсудні копним судам, оскільки їх визначало українське звичаєве право.

Чинність Статуту ВКЛ 1566 р. на Правобережній Україні була скасована указом Сенату Російської імперії 25 червня 1840 р., а Статуту ВКЛ 1588 р. на Лівобережній — двома указами цього органу 4 березня 1843 р. Один із цих указів надав юридичної дії Зводу законів 1842 р., а інший — запроваджував у Чернігівській та Полтавській губерніях загальний порядок судочинства на підставі законодавства Російської імперії [19, 286].

Таким чином, Статути ВКЛ були законодавчими актами, які не лише визнали копний суд легальним інститутом на українських і білоруських землях, а й запровадили його на етнічній території Литви. Відображення правового статусу копних судів у законодавстві відіграло важливу роль для діяльності й еволюції цих органів на українських землях у наступних етапах історії, адже Статути ВКЛ були чинними аж до середини XIX століття.

Література

1. Толкачова Н. Звичасве право. — К., 2006. — 367 с.
2. Черкаський І. Громадський (копний) суд на Україні-Русі XVI–XVIII в. // Праці комісії для вивчення історії західноруського та українського права. — К., 1928. — Вип. 4, 5.
3. Історія держави і права зарубіжних країн (Середні віки та новий час) / За ред. Б. Й. Тишика. — Л.: Світ, 2006. — 696 с.
4. Щербицькій О. В. Суды въ бывшемъ Великомъ княжестве Литовскомъ. — Вильпа, 1912. — 79 с.
5. Музиченко П. Звичай як джерело права в українських землях у XIV–XVI століттях // Вісник Одеського інституту внутрішніх справ. — О., 1998. — № 1. — С. 10–16.

6. Статут Великого князства Литовського 1529 года / Под ред. К. И. Яблонского. — Минск, 1960. — 253 с.
7. Правовий звичай як джерело українського права IX–XIX ст. / За ред. І. Б. Успенка. — К.: Наук. думка, 2006. — 280 с.
8. Статуты Великого князства Литовського: У 3 т. Т. 2. Статут Великого князства Литовського 1566 року / За ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Пацькова. — О.: Юрид. д-ра, 2003. — 560 с.
9. Czacki T. O litewskich i polskich prawach, o ich duchu, zrodzalach, zwiazku, i o rzeczach zawartych w pierwszym Statucie dla Litwy, 1529 roku wydany. Tom 2. — Krakow, 1861. — 352 s.
10. Ивашичев П. О древних сельских общинах в Юго-Западной России. — К., 1863. — 72 с.
11. Доўнар Т. І., Сатоліч У. М., Юхо Я. А. Статут Вялікага княства Літоўскага 1566 года. — Мінск: Тэсей, 2003. — 352 с.
12. Архивъ Юго-Западной Россіи, издаваемый временною комиссією для разбора древнихъ актовъ, высочайше учрежденною при Кіевскомъ, Подольскомъ и Волинскомъ генераль-губернаторѣ. Часть шестая. Акты объ экономическихъ и юридическихъ отношеніяхъ крестьянъ въ XVI — XVIII вѣкѣ (1498–1795). Томъ 1. — Кіевъ, 1876. — 614 с.
13. Лащенко Р. Копні суди на Україні, їх походження, компетенція і устрій // Збірник Правничої комісії П.Т.Ш. — Л., 1927. — Ч. 2. — С. 1–87.
14. Захарченко П. Історія держави і права України. — К.: Атіка, 2004. — 368 с.
15. Акты издаваемые Виленскою археографическою комиссією. Томъ XVIII. Акты о копныхъ судахъ / Председатель Ю. О. Крачковскій. — Вильна, 1891. — 577 с.
16. Гурбик А. Копні суди на Україні в XIV–XVI ст. // Український історичний журнал. — 1990. — № 10. — С. 110–116.
17. Дорошенко Д. Нарис історії України. — Л.: Світ, 1991. — 576 с.
18. Лащенко Р. Литовський статут, як пам'ятник українського права. — Прага, 1923. — 32 с.
19. Василенко М. П. Як скасовано Литовського Статута (з історії кодифікації західно-руського та українського права) // Вибрані твори: У 3 т. — К., 2006. — Т. 2: Юридичні праці. — С. 286–353.

Анотація

Бедрій М. Статуты Великого князства Литовського як джерела правового регулювання діяльності копних судів на українських землях (1529–1842 рр.). — Стаття.

У статті досліджується діяльність копних судів на українських землях Великого князства Литовського. Розглядаються форми Статутів Великого князства Литовського, які виступають джерелами правового регулювання діяльності копних судів на українських землях.

Ключові слова: копні суди, звичаєве право, Велике князівство Литовське, Статуты Великого князства Литовського.

Summary

Bedriy M. Statuts of Grand Duchy of Lithuania as sources of the legal adjusting of activity of «копних» courts on Ukrainian earths (1529–1842). — Article.

In the article activity of «копних» courts is probed on Ukrainian earths of Grand Duchy of Lithuania. The norms of Statuts of Grand Duchy of Lithuania, which come forward the sources of the legal adjusting of activity of «копних» courts on Ukrainian earths.

Keywords: копні courts, ordinary law, Grand Duchy of Lithuania, Statuts of Grand Duchy of Lithuania.